

הרהורים בעניין האכלת חתולי רחוב (בעקבות ת"פ 897/01 מ"י נ' יורובסקי)¹

פבלו לדנר *

- א. המקרה
- ב. מעמדם של חתולי רחוב
- ג. מסגרת ההוראה
 1. האכלה
 2. חתולים וכלבים
 3. ברחוב
- ד. על תכלית האיסור
 1. גישתו של בית המשפט
 2. קנטיאניזם לאנשים — תועלתנות לבעלי חיים
 3. דרך ההמתה
- ה. זכויות בעלי החיים וחובות האדם
 1. סבלו של החתול, סבלו של האדם
 2. סיכום

א. המקרה

בשנת 2001 הוגשו שני כתבי אישום בגין איסור האכלת חתולים ברחוב ובחצר בניין ציבורי, מכוח חוק עזר לירושלים² שאסר זאת בתיקון משנת 1987³. גם במקומות

* מרצה בכיר במכללה האקדמית למשפטים, רמת-גן. תודתי נתונה לד"ר חיה זנדברג, לד"ר יואב המר ולמערכת המשפט על ההערות המועילות.

1 ת"פ (י"ם) 897/01 מ"י נ' יורובסקי (טרם פורסם), (עותק שמור במערכת) (להלן: עניין יורובסקי). פסק הדין ניתן על ידי כבוד השופט מ' סובל, כ"ב 20 בנובמבר 2001.

2 חוק עזר לירושלים (פיקוח על כלבים), תשל"ח-1978, ק"ת 852 (להלן: "חוק העזר").

3 ס' 9א(א) לחוק העזר, כפי שהוסף בס' 5 לחוק עזר לירושלים (פיקוח על כלבים) (תיקון), תשמ"ז-1987, ק"ת-חש"ם 389. הסעיף קובע כי "לא יאכיל אדם כלב ברחוב". סעיף 11ב(א) ("אחזקת חתול") שהוסף גם הוא בתיקון זה, קובע כי הוראת סעיף 9א תחול גם על חתולים,

אחרים בארץ נחקקו חוקי עזר דומים, אולם שם הושם הדגש על הקשר בין האכלה לבין גרימת לכלוך⁴. לפי החומר שהוגש לבית המשפט, לא גרמו הנאשמות נזק או מטרה לאיש. הנאשמות טענו מצדן שהחוק פסול, משום שהוא גורף מדי, נעדר חוש מידה ותכליתו אינה ראויה. לטענתן, העירייה שמה לה למטרה להכחיד את אוכלוסיית החתולים בעיר, ומימושה של מטרה זו גורם להתעללות בחתולי רחוב, שלא המזון ימותו מרעב תוך סבל נורא. העירייה מצדה טענה, כי מטרת ההוראה היא אך ורק למנוע פגיעה בבריאות הציבור, שהרי ריכוזי חתולים ברחובות גורם להצטברות לכלוך רב בשל שאריות המזון הנותרות לאחר ההאכלה. בית המשפט זיכה את הנאשמות תוך קביעה כי אין קשר בין מעשיהן לבין גרימת נזק תברואתי. פסק הדין מעורר סוגיות עקרוניות חשובות, כגון מעמד החיות בחברה, טיבה של התאכזרות לבעלי חיים וגם מהותו של כבוד האדם. אתייחס לפסק הדין ולבעיית האכלת החתולים משתי זוויות: זווית אחת היא המתח שבין הסבל שעלול להיגרם לחתולים בעקבות מניעת האוכל לבין הבעיות התברואתיות הנובעות מהאכלת החתולים ברחובות. הזווית השנייה — אשר לא קיבלה לדעתי דגש מספיק בפסק הדין — היא זו של הפגיעה ברגשות האדם המאכיל את החתולים.

ב. מעמדם של חתולי רחוב

במשך אלפי שנים עברו כלבים וחתולים תהליך של כיות והפכו לחלק מהחברה האנושית. מקצתם גרים בבתי בני אדם, אבל מקצתם גרים לצדנו ברחובות וניזונים מפחי האשפה. בישראל יש חתולים רבים המשוטטים ברחובות הערים, ובמיוחד נפוצה התופעה בירושלים. מקובל להבחין בין חיות בר לבין חיות הנמצאות בחוקתן של אדם (domestic)⁵. שלא כמו במקרה של חיות בר, חתולי רחוב מקיימים קשר עם בני האדם ומסתובבים בקרבתם, אולם נראה שהם שייכים לקטגוריית ביניים⁶. חיות עזובות אינן באחריותו של האדם, ולכן אין הוא אחראי

[http://www.jerusalem.muni.il/ :ראו גם: jer_sys/publish/HtmlFiles/430/results_pub_id=430.html] (last visited on 11.5.04)

4 ראו, למשל, ס' 17(ד) לחוק עזר לרמת הנגב (שמירת איכות הסביבה, מניעת מפגעים ושמירת הסדר והניקיון), תשס"ב-2001, ק"ת-חש"ם 15: "לא יאכיל אדם כעל חיים ברשות הרבים העלול לזוהם את המקום" (ההדגשה שלי — פ.ל.). הוראה דומה אנו מוצאים בס' 11(יד) לחוק עזר לגבעתיים (מפגעי תברואה), תשל"ג-1973, ק"ת 1163. קשר זה אינו מופיע בחוק העזר לירושלים, ובהמשך נרחיב על כך.

5 S.S. Waisman & B.A. Wagman *Animal Law* (Durham, 2002) 45

6 "הצעה לנוהלי טיפול בחתולים משוטטים-טיוטה", דו"ח הוועדה בראשותו של פרופ' יוסף טירקל (אוניברסיטת תל-אביב), (לא פורסם) (עותק שמור במערכת) 2 (להלן: "דו"ח ועדת טירקל"). הוועדה מונתה על ידי מנהל השירותים הווטרינריים וביקשה לגבש דרכי טיפול בחתולים משוטטים. ראו: [http://www.cats.org.il/index.php?id=88] (last visited on 11.5.04).

על מעשיהן.⁷ מבחינת דיני הקניין ניתן להגדיר את מעמדם המשפטי של חתולי רחוב כ"רס נוליוס" (נכס הפקר)⁸, ולכן כל אדם רשאי, באמצעות תפיסתם, להפוך אותם לרכושו הפרטי. הקשר הרגשי שבין המאכיל לחתול הרחוב אינו מקים זיקה משפטית ביניהם: החתול אינו חדל להיות "רס נוליוס" שכן אין למאכיל בעלות עליו או אחריות נזיקת על מעשיו.

התייחסותה של החברה לחתולי רחוב אינה אחידה: מול אנשים (כמו הנאשמות במקרה שלנו), אשר אוהבים אותם ודואגים לכלכלתם⁹, יש רבים אשר סובלים מנוכחותם ורואים בהם מטורד לכל דבר. יש גם כאלה שנוקטים עמדה ניטרלית. ככל מקרה, אין מחלוקת על כך שחתולי רחוב עלולים להוות (בכוח ואף בפועל) גורם מעביר מחלות, לרבות כלבת¹⁰. כמו כן, הם עלולים לגרום לבעיה אקולוגית, כיוון שהם טורפים ציפורים ולטאות למיניהן, אשר חלק מהן עלול להיקלע בשל כך לסכנת הכחדה¹¹. חתולים אף גורמים למטרדים נוספים, כגון רעש, במיוחד בתקופת הייחום, כאשר הם מביעים את רגשותיהם זה כלפי זה ביללות רמות. מנגד, החתולים מספקים חגורת ביטחון אקולוגית, משום שהם טורפים שרצים ומזיקים, כמו עכברים ונחשים, ובכך מנקים את סביבת המגורים האנושית¹².

ג. מסגרת ההוראה

מי שיעיין בחקיקה של מדינת ישראל, יגלה חוקים אשר עוסקים בענייני חיות בהקשרים שונים¹³.

- 7 אם כי לעתים נזק שנגרם על ידי חיות מסוג זה יכול להצטרף לנזק שגורמת חיה אשר נמצאת בשליטתו של האדם. ראו, למשל, ע"א 448/83 קורנהויזר נ' מלך, פ"ד מב(2) 573; ד"נ 15/88 מלך נ' קורנהויזר, פ"ד מד(2) 89.
- 8 לאמור, נכס עזוב או ללא בעלים אשר בעלותו ניתנת לרכישה על ידי תפיסה. מדובר במושג מוכר כבר במשפט הרומי. ראו: W.W. Buckland *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian* (Cambridge, 1921) 184; J. Iglesias *Derecho Romano* (Barcelona, 11th ed., 1994) 240; B. Nicholas *An Introduction to Roman law* (New York, 1975) 130; F. Burgat "Res Nullius, l'animal est objet d'appropriation" 38 *Archives de Philosophie du Droit* 279-289 (1993). ראו גם ס' 3 לחוק המיטלטלין, תשל"א-1971.
- 9 יש אנשים מטרימים שבעבורם האכלת חתולי רחוב הנה פעילות חשובה, שבה הם משקיעים זמן ומאמצים רבים. ראו א' לביא "בדרך אל החתולים" הארץ 9.5.2003.
- 10 בג"ץ 6446/96 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד, פ"ד נה(1) 769, 787 (להלן: עניין חתולי ערד).
- 11 דר"ח ועדת טירקל, לעיל הערה 6, שם.
- 12 ראו דעות שונות לגבי חתולי רחוב בעניין חתולי ערד, לעיל הערה 10, בע' 783, 803.
- 13 לעתים מתקיים מעשה החקיקה מתוך מניעים בריאותיים מובהקים, כגון תקנות הכלבת (החזקת כלבים, חתולים וקופים במאורות-בידוד), תשי"ט-1959; פקודת מחלות בעלי חיים [נוסח חדש], תשמ"ה-1985; לעתים המניעים הם בטיחותיים, כגון בנושא קביעת כללים להחזקת כלבים: חוק עזר לדוגמה לרשויות המקומיות (פיקוח על כלבים וחתולים), תשנ"ו-1996 (להלן: "חוק עזר לדוגמה לרשויות המקומיות"); יש שההתייחסות לחיות מופיעה בתוך חקיקה דתית גרידא, כגון האיסור על גידול חזיר שבחוק איסור גידול חזיר,

במקרה שלפנינו האיסור נעוץ בחוק עזר עירוני, העוסק בפיקוח על כלבים ועל חתולים. מן הראוי לברוק מהו הבסיס החוקי לאיסור. הרשויות המקומיות מופקדות על הסדרת ענייני החיות הנמצאות בתחומן, כגון החזקתן, מתן חיסונים, רעיית בעלי חיים ומניעת פגיעתם בבני אדם, זאת מכוח פקודת העיריות¹⁴. לפי סעיף 247(א) לפקודה זו, העירייה אחראית על "רישום והחזקה של כלבים והשמדתם של כלבי הפקר או כלבים מוחזקים שבעליהם מניחים להם לשוטט במקומות ציבוריים שלא לפי התנאים שנקבעו". לפי סעיף קטן (ב), "העירייה תסדיר או תמנע החזקת חזירים, תסדיר החזקת בעלי חיים אחרים באופן שהחזקתם לא תהווה מטריד ציבורי או מפגע לבריאות ותסדיר או תמנע מרעה או מעבר של בעלי חיים". על יסוד הוראה זו, אוסרת עיריית ירושלים בחוק עזר להאכיל חתולים. טענת הנאשמות הייתה כי סעיף זה לא יכול לשמש בסיס להטלת האיסור. סעיף קטן (א) אינו מתיר לעירייה להשמיד חתולים, אלא רק כלבים. מצד שני, סעיף קטן (ב) דן בהחזקת חיה, אך מי שמאכיל חתול ברחוב אינו מחזיק בו. לכל היותר, ובדוחק רב, ניתן לטעון כי מי שמאכיל חתולים מחזיק בהם באופן זמני, אך אין בכך כדי לבסס איסור גורף, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בחוק העזר. אכן, ניתוח מרכיבי האיסור בחוק העזר (האכלה; חתולים וכלבים; ברחוב) מעורר מספר תמיהות לגבי היקף האיסור ותכליתו.

1. האכלה

לפי המשמעות המילולית הפשוטה, "להאכיל" פירושו לספק אוכל, לשים מזון בפיו של מישהו¹⁵. בכל מקרה, האכלה מצביעה על כוונה לספק מזון לחיה. הספקת המזון יכולה להיות ישירה – כאשר האדם פונה לחתולים ונותן להם אוכל – או עקיפה – כאשר הוא משאיר מזון המיועד לחתולים שעתידים להגיע לאותה נקודה. האם כל פירור מזון שמושלך לעבר חתול הוא בבחינת האכלה? האם כל מי שמשאיר מזון בנקודה קבועה, שמאוחר יותר מגיעים אליה חתולים, נחשב כמי שמאכיל אותם? אין ספק שלא כל מי שמשאיר או משליך מזון ברחוב עושה זאת לצורכיהם של החתולים. יתר על כן, ניתן לטעון כי כל מי שמשאיר או משליך מזון במקום ציבורי, ולכן גורם ללכלוך, התנהגותו חמורה יותר משום שאין לה כל הצדקה. אמנם התוצאות עבור מי שמלכלך את הרחוב ללא סיבה ועבור מי שמלכלך בשל רצונו להיטיב עם החתולים הן דומות, אלא שבהחלט יש מקום לקחת בחשבון את ההבדל בנסיבות.

תשכ"ב-1962; לעתים החיות מחזרות בחוק, אשר כלל אינו קשור אליהן, כמו ס' 22(4) לחוק ההוצאה לפועל, תשכ"ז-1967, הכולל הוראות בעניין הגבלה או עיקול של בעלי חיים, לרבות איסור לעקל חיות מחמד; במישור אחר, עוסקת החקיקה בהגנה על החיות, תחום שבו חלה התפתחות חיובית בשנים האחרונות, במיוחד בחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן: "חוק צער בעלי חיים"), ובחוק צער בעלי חיים (ניסויים) בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן: "חוק צער בעלי חיים (ניסויים)").

14 פקודת העיריות [נוסח חדש], תשכ"ז-1967.

15 א' אבן-שושן המילון החדש (תש"ן, כרך א) 87.

2. חתולים וכלבים

לפי חוק העזר הירושלמי, האיסור להאכיל בעלי חיים ברחוב אינו ייחודי לחתולים, וחל גם על כלבים¹⁶. כפי שצוין בפסק הדין, יש מקום לתהות אם האכלת כלבים וחתולים ברחוב משקפת התנהגות דומה, ואם ניתן להתייחס לשתי הפעולות על פי אמות מידה דומות. כלבים וחתולים שונים זה מזה לא רק מבחינה זואולוגית, אלא גם בהיבטים משפטיים מסוימים. מצד אחד, הכלב נחשב על פי החוק לחיה מטוכנת יותר. לפי פקודת הנוזיקין קיימת אחריות נזיקית מוחלטת על נזק שנגרם לאדם על ידי כלב¹⁷. גם החובות המוטלות על בעליו של כלב שונות מאלה המוטלות על בעליו של חתול: כך, למשל, אין חובה לחסן חתול, אך יש חובה לחסן כלב¹⁸. כמו כן, אין צורך ברישיון על מנת לגדל חתול, אך יש בכך צורך כאשר מדובר בכלב¹⁹. מצד שני, התופעה של האכלה ברחוב שכיחה, בעיקר בכל הנוגע לחתולי רחוב. אמנם האיסור על האכלת כלב יחול גם על מי שמרציא את הכלב לטיול ומאכיל אותו ברחוב²⁰, אך נראה כי מעטים המקרים שבהם בני אדם מאכילים כלבים ברחוב, ובמיוחד לנוכח איסופם של כלבים משוטטים על ידי הרשויות. גם חתולים שנמצאים בבעלות פרטית נשארים בדרך כלל בבית, ומקבלים שם את מזונם²¹. ההשלכות על הציבור במקרה של איסור האכלת הכלבים והחתולים חמורות יותר בהקשר של האכלת חתולים ברחוב, שכן זאת תופעה נפוצה יותר (גם אם השיקולים בעד או נגד האיסור כפי שיובאו להלן יפים בסופו של דבר גם להאכלת כלב). יושם אל לב, כי איסור האכלת חתולים או כלבים דווקא הוא במידה מסוימת שרירותי, שכן גם האכלת בעלי חיים אחרים (כגון ציפורים או יונים) במקומות ציבוריים עלולה לפגוע בסביבה או באנשים הגרים באזור.

3. ברחוב

כערים וכמועצות מקומיות אנתנו מוצאים חקיקה מקומית שמתירה לרשות להשמיד חתולים "ללא בעלים", אך במקרה של חוק העזר דנן, אין ההוראה מדברת על חתולים עזובים או חסרי בעלים, אלא על כל החתולים "הנמצאים ברחוב". ההוראה יוצאת מתוך הנחה, כי חתול רחוב פירושו חתול מופקר, ללא בעלים. מניסוח ההוראה לא ברור אם גם אדם שלוקח את החתולים מן הרחוב, מאכיל אותם בביתו או בחצרו הפרטית ומחזיר אותם לרחוב, עובר עברה. התשובה לשאלה זו יכולה

16 ס' 11ב(א) לחוק העזר.

17 ס' 41 לפקודת הנוזיקין [נוסח חדש], תשכ"ח-1968. מיותר לציין כי הסכנה הנובעת מכלבים משוטטים – הן בגלל מחלת הכלבת והן בשל הסכנה שיתקפו עוברים ושבים – גדולה יותר מאשר במקרה של חתולים. להשוואת המצב לשיטות משפט אחרות ראו: R. Zimmermann

The Law of Obligation (Cape Town, 1990) 1095

18 הדין נובע מהעובדה שהכלבת פחות נפוצה בקרב חתולים מאשר בקרב כלבים.

19 ראו, למשל, ס' 2(א) לחוק העזר; חוק עזר לדוגמה לרשויות המקומיות.

20 עניין יורובסקי, לעיל הערה 1, בע' 4.

21 ראו להלן, בפרק ה'.

להיות תלויה בנסיבות, עובדה שיוצרת אי־ודאות מסוימת באשר לתחולת האיסור. לפי סעיף 1 לחוק העזר, "רחוב" כולל כל מקום שהציבור משתמש בו או נוהג לעבור בו, לרבות רכוש משותף. בשל הכללתו של רכוש משותף, חורגת הגדרה זו ממסגרת הרחוב בחוק הפרשנות, אשר אינה כוללת את הביטוי "רכוש משותף"²². ייתכן שמטרת ההוראה היא לאפשר לפקחי העירייה להתערב במקרה שבו האדם מאכיל את החתולים בפתח הבית או בפרוזדור (רכושם של כלל הדיירים), דבר אשר עלול להפריע לשכנים. עם זאת, לא ברור מה תוקפו של האיסור אם כל הדיירים מסכימים להאכלה.

יתרה מכך, אין החוק מבחין בין מקומות ציבוריים רגישים יותר לחתולים לבין מקומות מבודדים, שבהם אין סכנה מידית לבריאות הציבור. האם הדין החל על אדם המאכיל חתולי רחוב במקום שבו נמצאים פחי אשפה צריך להיות דומה לדין החל על מי שמאכיל אותם באמצע הרחוב, מול ביתו של פלוני, ליד גן ילדים או ליד המרפאה השכונתית? מחד גיסא, ניתן לטעון כי מבחינת הסכנות המאיימות על בריאות הציבור, יש הבדל בין שני המצבים. מאידך גיסא, מה ההבדל אם נגרמת זוהמה בלתי נסבלת גם בקרבת פחי אשפה? ההכרעה צריכה להיות בכל מקרה ומקרה בהתאם לנסיבותיו. כך או כך, לדעתי, מי שמאכיל חתולים צריך לדאוג לניקיון המקום.

ד. על תכלית האיסור

1. גישתו של בית המשפט

בצד הקשיים הפרשניים שנסקרו לעיל – מהם עולה התאנות מיוחדת לחתולי רחוב – מעורר חוק העזר הירושלמי את השאלה העקרונית, מהי המטרה שלשמה הגביל מחוקק המשנה את חירות הפרט המאכיל בעלי חיים ברחוב. האם האיסור המוחלט שאינו מוגבל לכאורה בנסיבות של זיהום ולכלוך הנו בגדר הסביר ועומד בקריטריון של חוש מידה ראוי²³? טענת הנאשמות הייתה כי חוק העזר פסול מפני שאיננו עומד בקריטריונים הללו; הן טענו כי על בית המשפט להכריז על בטלות החוק במסגרת תקיפה עקיפה בהליך פלילי²⁴. העירייה מצדה טענה כי

22 ס' 1 לפקודת הפרשנות [נוסח חדש] קובע: "רחוב" או "דרך", לרבות כביש, שדרה, סמטה, משעול לרובים או לרגלים, רכב, חצר, טיילת, מברי מפולש וכל מקום פתוח שהציבור משתמש בו או נוהג לעבור בו, או שהציבור נכנס אליו או רשאי להיכנס אליו". באשר להגדרת "רחוב", ראו החלטתו של הנשיא שמגר ברע"פ 6795/93 אגדי נ' מ"י, פ"ד מח(1) 705, 709.

23 מה שמוכר גם כ"ערך החברתי המוגן". לדעת פרופ' פלר, האובייקט החברתי של העברה הוא הערך החברתי המוגן על ידי איסורה, והנתון בסכנה על ידי ביצועה. ככזה, הוא מהווה קטגוריה מושגית במישור הראוי, הרצוי וחינוכי לחברה. ראו פלר יסודות בדיני עונשין (תשמ"ד, כרך א) 745.

24 באמצעות תקיפה עקיפה ניתן לתקוף הוראה או היתר מנהלי תוך כרי דין בהליכים אחרים. ראו, למשל, ד"נ 12/81 שפידא נ' מ"י, פ"ד לון(3) 645; צ"פ 217/68 זיראמאקס נ' מ"י, פ"ד

מטרת ההוראה היא למנוע סכנה לבריאות הציבור בעקבות האכלה ברחוב. ככלל, כאשר חוק עזר מגביל את חירותו וזכויותיו של האזרח, יש לפרשו בדרך שתהיה לטובת האזרח.²⁵

בית המשפט בדק שתי תכליות אפשריות של ההוראה: האם היא מיועדת לדילול אוכלוסיית החתולים או שמטרתה למנוע סיכון תברואתי. הוא נמנע מלהכריז על פסילת החוק, והעדיף ללכת בדרך של ביטול כתב האישום, שכן מצא כי החוט המקשר בין עצם ההאכלה לבין הפגיעה בבריאות הציבור, כפי שטענה העירייה, לא הוכח.²⁶ ללא הוכחת קשר זה אין להטיל אשמה. העירייה אישרה בפני בית המשפט שמדי שנה היא ממיתה יותר מאלף חתולים משוטטים באמצעות תפיסה והמתה.²⁷ בית המשפט אמנם פקפק בכשרותה של המתת חתולים לשמה, בקבעו כי "אילו קביעת האיסור על האכלת כלבים וחתולים ברחוב הייתה משמשת אמצעי בידי העירייה לקידום המטרה של המתת חתולי-רחוב, היה בכך... כדי להטיל ספק רציני בחוקיות האיסור"²⁸. עם זאת, כעיקרון, בית המשפט אינו פוסל נקיטת סעדים נגד חתולי רחוב. לכאורה משתמעת מפסק הדין הקביעה כי כאשר מטרת ההרעבה היא למנוע פגם תברואתי, ניתן להצדיק את ההוראה. כאן נשאל, אילו היה בית המשפט משתכנע שעצם ריבוי החתולים מהווה פגם תברואתי, האם גם אז לא ניתן היה למצוא קשר בין מעשי הנאשמות לבין התכלית המוצהרת? אם חוק העזר היה מסייג את האיסור כך שהקנס יוטל רק כאשר נגרם זיהום לסביבה, האם אז היה בית המשפט מגיע לפתרון שונה? או שמא, כפי שאומר בית המשפט כבדרך אגב, יש לבדוק אם האמצעים פסולים גם אם המטרות חוקיות.²⁹ זאת ועוד: אם מטרת ההוראה היא רק למנוע "מפגע תברואתי", ואין כוונה להביא לדילול אוכלוסיית החתולים, מדוע לא להסתפק בהוראות הכלליות בנושא ניקיון? לדעתי, די אם החוק יאסור פגיעה תברואתית באופן כללי, ואין מקום להטיל קנס מיוחד על מי שמאכיל חתולים.³⁰ בית המשפט תר אחר פתרון "פרגמטי" למקרה שבפניו ואינו

כב(2) 343; ת"פ (י"ם) 3471/87 מ"י נ' קפלן, פ"מ תשמ"ח(2) 265; ע"א 6/66 קלו נ' ראש עיריית בת ים, פ"ד כ(2) 327.

25 א' וינוגרט דיני רשויות מקומיות (מהדורה חמישית, תשנ"ח, כרך ב) 501.
 26 וכך קובע בית המשפט: "אין המאשימה יכולה להסתפק בהוכחת העובדה שהוא האכיל כלב או חתול ברחוב, אלא עליה להיכבד ולהוסיף ולהוכיח, שאותה האכלה יצרה מפגע תברואתי או פגיעה באופן קשה וחמור ברווחת הציבור". עניין יורובסקי, לעיל הערה 1, בע' 10.
 10. בית המשפט מיישם את תורת הפרשנות ומנסה להגיע באמצעות "הפרשנות התכליתית", לפרשנות הראויה. לגבי פרשנות תכליתית, ראו א' ברק פרשנות כמשפט (תשנ"ב, כרך א': תורת הפרשנות הכללית) 373 ואילך; א' ברק פרשנות תכליתית במשפט (תשס"ג).

27 עניין יורובסקי, לעיל הערה 1, בע' 5.

28 שם, שם.

29 שם, שם.

30 בין חוקי העזר העירוניים העוסקים בעניין ניקיון ראו, למשל, חוק עזר לרמת הנגב (שמירת איכות הסביבה, מניעת מפגעים ושמירת הסדר הניקיון), תשס"ב-2001, ק"ת-חש"ם 15; חוק עזר לנצרת עילית (שמירת איכות הסביבה), תשס"א-2001, ק"ת-חש"ם 166.

נוקט עמדה עקרונית – ואולי אף אינו אמור לנקוט עמדה כזו – באשר למותר ולאסור לגבי חתולים. ייתכן מאוד שהפורום המתאים לקביעת עמדות עקרוניות כאלה אכן אינו הרכב שופטים כי אם חוג פילוסופים.

2. קנטיאניזם לאנשים – תועלתנות לבעלי חיים

מה שלדעתי בולט בפסק הדין הוא שבית המשפט מתייחס לבעלי חיים לפי אמות מידה תועלתניות, לאמור הפגיעה בבעלי חיים הנה, ככלל, בלתי מוצדקת, אולם ניתן להצדיקה אם היא הכרחית על מנת להביא תועלת לאדם. זרמים פילוסופיים חשובים התבססו על ההבחנה הזו. כך למשל סבר הפילוסוף הנודע עמנואל קנט, סבר כי רק האדם יכול להיות תכלית כשלעצמו (וזאת ללא קשר לעובדה כי אנחנו צריכים להתייחס לבעלי חיים כרחמנות)³¹. הגישה התועלתנית מקבלת ביטוי אצל הוגי דעות רבים, כגון פרופ' נודיק, אשר סבור כי עניין סבלן של חיות הוא למעשה שאלה של יתרון-עלות. כלומר, מצד אחד, אין לגרום מבחינה מוסרית סבל לחיות, אך אם הסבל מביא תועלת לאדם, יש מקום לאפשר לחיה לסבול. יש כאן קריטריון כפול: כאשר אנו בוחנים מעשים של אדם אשר יכולים לפגוע בבני אדם אחרים, אנו רואים את האדם כמטרה כשלעצמו, אך כאשר מדובר בבדיקת אותם מעשים כלפי חיות, הקריטריון הנו תועלתני³².

בית המשפט בירושלים בדק את תוקפה של ההחלטה במקרה דנן מנקודת מבט דומה, הבוחנת את התכלית אל מול האמצעים. למעשה, ממשיך בית המשפט בקו שנקבע בפסק הדין המנחה כאשר לסבלן של חיות ברע"א 1684/96 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר³³. בסוגיה זו הגיע בית המשפט העליון לתוצאה מבורכת, היינו איסור ההתעללות בבעלי חיים. עם זאת, תוך כדי דיון בשאלת סבל החיה, השאיר בית המשפט בחלל המשפטי קביעה אשר עשויה

31 I. Kant *Lectures on Ethics* (New York, L.W. Beck ed., L. Infield trans., 1963) 239; A. Wood "Humanity as an End in Itself" *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals: Critical Essays* (Oxford, P. Guyer ed., 1998) 171; T. Regan *The Case for Animal Rights* (London, 1983) 174; R. Nozick *Anarchy, State and Utopia* (New York, 1974) 35

32 ראו: R. Nozick *Anarchy, State and Utopia* (New York, 1974) 35; E. Pluhar *The Moral Significance of Human and Nonhuman Animals* (Oxford, 1980) 58; H.D. Guither *Animal Rights* (Illinois, 1998) 15; G.L. Francione *Animals, Property, and the Law* (Philadelphia, 1995) 6; Regan, *ibid*, at p. 174

33 רע"א 1684/96 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר, פ"ד נא(3) 832, 853 (להלן: עניין חמת גדר). במקרה זה מדובר בבקשתה של עמותת "תנו לחיות לחיות" לבטל הופעת תנינים בחמת גדר, עקב הסבל שנגרם לחיות. בית המשפט העליון קיבל את העתירה. ראו גם את הפסיקה האחרונה כבג"ץ 9232/01 "נח" ההתאחדות הישראלית של הארגונים להגנת בעלי-חיים נ' הי"מ (טרם פורסם), תקדין עליון 285 (3)2003 (להלן: עניין פיסום האווזים). מאמר זה הורד לדפוס לפני הוצאת פסק הדין האחרון בעניין כבג"ץ 4884/00 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מנהל השירותים הווטרינריים בשדה במשרד החקלאות (טרם פורסם), (עותק שמור במערכת, ניתן ב-2.6.04).

להכעיס את הנלחמים למען החיות: גרימת מידה של סבל לחיות אינה דבר פסול מעיקרו, ובנסיבות מסוימות היא אפילו מוצדקת. מהם מקרים אלו? השופט חשין קבע, כי יש לאזן בין הסבל הנגרם לחיה לבין התכלית שבגינה נגרם הסבל, ולדאוג שהאמצעים שאדם נוקט כדי להשיג תכלית זו יהיו אמצעים ראויים³⁴. המבחן, אם כן, הנו משולש: האם התכלית משקפת ערך חברתי ראוי; האם האמצעים שנקטו הנם ראויים; והאם יש שקילות בין הסבל שנגרם לחיה לבין התכלית והאמצעי, קרי האם מתקיים מבחן של "מידתיות"³⁵. הקושי המיוחד שמעורר מבחן זה נובע מכך שהבחירה באמצעים עשויה להצטייר כפונקציה של התכלית באופן של "המטרה מקדשת את האמצעים". כך, אנו עלולים להחליט על גורלן של החיות לפי התועלת שסעד זה או אחר יביא לאדם³⁶. ואכן, רוב האנשים בחברה מתייחסים לחיות מנקודת מבט תועלתנית ואפילו תועלתנית בצורה לקויה³⁷, לאמור כדיקת הצדקתה של התנהגות מסוימת כלפי החיה על פי התועלת שיפיק ממנה האדם, אבל מבלי להביא בחשבון את השיקולים התועלתניים מבחינת בעלי החיים³⁸.

יש להבהיר כי הגישה התועלתנית אינה בהכרח "נוגדת" את טובת בעלי החיים, שכן הדבר תלוי כיצד יובן האיוון הכרוך בתועלתנות³⁹. כך, למשל, התרבות בלתי

34 או כפי שאמר השופט האמריקני קמפבל בפסק דין: *Waters v. People*, 23 Colo. 46 112, 115 (S. Ct. 1886), שצוטט על ידי השופט חשין בעניין פִּיטוּם האוּרוּים, לעיל הערה 33, בע' 855:

"Every act that causes pain and suffering to animals is not prohibited. Where the end or object in view is reasonable and adequate, the act resulting in pain is, in the sense of the statute, necessary and justifiable, as where a surgical operation is performed to save life, or where the act is done to protect life or property, or to minister to some of the necessities of man".

35 בית המשפט העליון הסתמך על ס' 8 לחוק־יסוד: כבוד האדם וחירותו: "אין פוגעים בזכויות שלפי חוק־יסוד זה אלא בחוק... שנועד לתכלית ראויה ובמידה שאינה עולה על הנדרש". שם, בע' 856. לדעתי, ההבחנה בין אמצעי פסול או לא פסול לפי התכלית, מחייבת זהירות מסוימת: "אם נגרם סבל לבעל חיים, לא תיתכן כל הצדקה מוסרית לסרב להתחשב בסבל זה. יהיה אשר יהיה טיבו של בעל החיים, עקרון השוויונות דורש כי ייחס לסבלו משקל שווה לזה המיוחס לסבלו של כל יצור אחר, ככל שמתאפשרת השוואה בקירוב כזה". פ' סינגר שחרור בעלי־החיים (תשנ"ח) 41.

36 על הגישה התועלתנית בנוגע לחיות ראו: S. Broomann & D. Legge *Law Relating to Animals* (London, 1999) 91; עניין פִּיטוּם האוּרוּים, לעיל הערה 33, בפסקה 4 לפסק דינה של השופטת שטרסברג־כהן. לביקורת על גישה זו ראו: T. Regan *Defending Animal Rights* (Illinois, 2001) 13.

37 תודה לדר' יואב המר שהפנה את תשומת לבי להיבט זה.
38 כך, למשל, מתוך נייר משרד המשפטים הקנדי: "It is acceptable to use animals in some circumstances and for some purposes, but that every reasonable effort should be made to reduce or eliminate unnecessary animal suffering and pain". Department of Justice Canada *Crimes against Animals — A Consultation Paper* (1998)

[last visited on 11.5.04] <http://canada.justice.gc.ca/en/cons/caa/index.html>. נייר זה צוטט

בעניין פִּיטוּם האוּרוּים, לעיל הערה 33, בפסקה 5 לפסק דינה של השופטת שטרסברג־כהן.

39 סינגר, לעיל הערה 35, בע' 37. בנטהם מצוטט שם כמי שהודה כי מינים שונים זכאים ליחס שווה: "אולי יום יבוא כאשר הברואים האחרים יזכו לאותן זכויות אשר מלכתחילה לא ניתן

מבוקרת של חתולים עלולה לפגוע גם בחתולים עצמם, בשל הקושי שיהיה להם לאחר מכן למצוא מרחב מחיה הולם, בשל החשיפה לסכנת רעב ועוד. המתת חיה יכולה להיות לגיטימית כאשר הדבר יכול לחסוך מן החיה סבל⁴⁰. עם זאת, נטייתנו היא לדבר על תועלת האדם מבלי להציב את החיה במעמד זהה. הבסיס הנורמטיבי והאתי הוא רווחת האדם⁴¹. הן בהחלטת השופט חשין בעניין חמת גדר, הן בעניין חתולי ערד והן בעניין יורובסקי, אנחנו מוצאים תרגום משפטי של עמדה הגורסת שכאשר מדובר באדם, נשללת האפשרות לגרום לו סבל, ללא קשר לתועלת שתצמח זולתה. אך כאשר מדובר בבעלי חיים, הקריטריון הנו תועלתני.

מבחינת החוק הישראלי, המתת בעלי חיים נחשבת מוצדקת או בלתי מוצדקת לפי הנסיבות, המטרה וסוג החיה. איסור המתת בעלי חיים יכול להיות תוצאה של צורך בשמירת המינים, כמו למשל בעניין איסור הצייד⁴². האיסור יכול לנבוע גם מהקשר תרבותי מסוים. כך, למשל, הריגת חיות מחמד לצורך אכילתה היא בגדר עברה בישראל, אך לא בתרבויות אחרות⁴³. חוקיות ההמתה יכולה להיות מושפעת גם מטיב החיה כמו למשל אם מדובר בחיה מסוכנת שאין אפשרות לתפוס אותה⁴⁴. באותה רוח אנו מוצאים כי בעניין החתולים רשאיות העיריות לנקוט סעדים למניעת מטרדים⁴⁵, ובין הסמכויות הללו קיימת הסמכות לדלל את אוכלוסיית החתולים⁴⁶.

3. דרך ההמתה

באותה מידה שניתן להבין מתוך פסק הדין כי הרעבת חתולים יכולה להיות מוצדקת אם היא משמשת אמצעי להשגת מטרה "כשרה" — כמו בריאות הציבור — כך גם ניתן לקבוע כי הרעבה היא פסולה אם מטרתה היא להמית חתולים, משום שניתן להשתמש לשם כך באמצעים פחות אכזריים.

40 היה למנען מהם אלא בכוח הזרוע... מה הן, אם כן, התכונות האחרות המסמנות את הקו הבלתי עביר שבין ישויות שיש להתחשב בהן לבין כל השאר?... השאלה כלל אינה האם מסוגלים הם לשקול בדעתם או האם מסוגלים הם לִדְבֹר, אלא האם מסוגלים הם לסבול". שם, בע' 39. מכאן שכאשר יצור יכול לסבול, הרי הוא בעל אינטרסים. אם נגרם סבל ליצור, עקרון השוויון דורש כי נתחשב בסבל הזה (שם, בע' 40-41). כפי שאציין בהמשך, לדעתי הסבל הנובע ממניעת מזון מחתולים הוא סבל רב יותר לאדם מאשר לחתול.

41 ס' 13 לחוק צער בעלי חיים. כמו כן, בסעיף 4 אין איסור גורף על המתה, אלא אם כן האמצעים פסולים כגון רעל.

42 כך, למשל, עד כמה יש מקום לגרום סבל לחיה במטרה לפתח תרופה עבור אדם? לרידם של מגיני החיות, אפילו אם הוכח שכל התרופות שנבדקו הן יעילות, אין להצדיק ניסויים בבעלי חיים. ראו: בג"ץ 9374/02 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' קצין רפואה ראשי, פ"ד נו(3) 128; Broomann & Legge, *supra* note 36, at p. 109; P. Singer *Ethics in Action* (Maryland, 1992).

43 ראו ס' 2 לחוק להגנת חיות הבר, תשט"ו-1955.

44 בכל זאת יש מקום לשאול, מהו הדין כאשר אדם מחזיק תרנגולת בתור חיות מחמד.

45 ראו, למשל, ס' 14 לחוק להסדרת הפיקוח על הכלבים, תשס"ג-2002.

46 א' וינגרט דיני רשויות מקומיות (מהדורה חמישית, תשנ"ח, כרך א) 380 ואילך.

47 ס' 111(ב) לחוק העזר; ס' 5 לחוק עזר לכאר-שבע, תשמ"ז-1986, ק"ת-חש"ם 111; וכן בעניין חתולי ערד, לעיל הערה 10, בע' 793.

לפי דברי השופט סובל, בית המשפט אינו פוסל את עצם הריגת החתולים, כל עוד המתה זו נעשית "באמצעי המתה שפגיעתם בחתולים פחותה"⁴⁷. ניתן להשוות קביעה זאת לפסיקת בית המשפט העליון בעניין חתולי ערד, שם נדונה עתירה של "העמותה למען החתול" נגד העיר ערד ושתי מועצות מקומיות, בעניין מדיניות הרעלת חתולים משוטטים. נטען שם כי החתולים פוגעים או עלולים לפגוע בכריאות הציבור וכי הם מהווים גורם העלול להפיץ כלבת. בית המשפט קבע כי על הרשויות לקבוע קריטריונים ברורים בעניין⁴⁸. בית המשפט קבע כי כעיקרון אין פסול במדיניות המתת חתולי רחוב כאשר הצרכים התברואתיים מחייבים זאת, ובתנאי שלא ישתמשו ברעל אשר עלול לגרום סבל ממושך לחתולים וכאשר ישנן דרכים אחרות לטפל בבעיה.

ניתן לטעון כי קיימות נקודות השקה בין עניין חתולי ערד לבין ההחלטה שניתנה בעניין יורובסקי, שהרי בשני המקרים מדובר בהמתת חתולים ובשני המקרים נגרם סבל לחתולים: במקרה האחד הומתו החתולים ברעל שגרם להם למוות אטי, ובמקרה השני, המוות האטי נגרם בעקבות הרעבתם. עם זאת, יש מקום להבחין מבחינה משפטית בין עניין חתולי ערד לבין עניין יורובסקי. מחד גיסא, בעניין חתולי ערד מדובר בהמתה לפי פקודת הכלבת, 1934, אשר עוסקת במחלה שהשלכותיה חמורות יותר מאשר פגיעה פוטנציאלית בחתולים. מאידך גיסא, כאן מדובר בנקיטת פעולה אקטיבית על ידי הרשות, על מנת להביא לדילול אוכלוסיית החתולים. מדיניות של הרעבת חתולים, שהיא נטולת כללים ומסגרת ביצועית, אינה יכולה להיחשב כמדיניות הברורה הנדרשת. מניעת מזון מחתולי רחוב אינה חייבת לגרום בהכרח למוותם אם עומדים לרשותם מקורות מזון אחרים. המתת אוכלוסייה של חתולים באזור מסוים איננה פותרת את הבעיה, משום שחתולים אחרים ימלאו את מקומם⁴⁹. יש הטוענים כי הדרך הטובה לטפל בחתולים משוטטים ולמנוע התרבותם היא על ידי מה שמוכר בארצות-הברית כ-TNR⁵⁰.

47 עניין יורובסקי, לעיל הערה 1, כע' 6.

48 בנושא זה קיימות אמנם הנחיות של משרד החקלאות, אולם הן אינן ברורות די הצורך ומשאירות מקום רב לשיקול דעתן או אף לשרירות לבן של הרשויות. ראו א' מרקס "חתולי רחוב – היבטים משפטיים" (last visited <http://www.cats.org.il/index.php?id=96>) (on 11.5.04).

49 ראו: "A Property-Owners Guide to Feral and Stray Cats" [<http://tlconline.org/art/0007.html>] (last visited on 11.5.04); K.I. Zaunbrecher & R.E. Smith "Neutering of feral cats as an alternative to eradication programs" 203(3) *JAMVA* (Aug. 1, 1993) 449.

50 "לתפוס, לעקר ולהחזיר" (Trap, Neuter, Return). השיטה הזו אינה מחסלת את אוכלוסיית החתולים אלא מונעת התרבות בעתיד, כאשר החתולים נשארים במקומם. ראו המקורות שם. בכל זאת, עיקור וסירוס לא נמצאו יעילים, מה גם שהם כרוכים בעלות כספית מסוימת, ולא בכל מקרה ניתן להשיג את המטרות. מבחינה אתית, כל דרך שבה אנחנו מטפלים לצורך מניעת התרבות פוגעת בחיות: גם סירוס ועיקור מהווים פגיעה ב"זכותה" של החיה לחיים על פי עקרונות הטבע שלה.

ה. זכויות בעלי החיים וחובות האדם

כבר בתקופות עתיקות אנחנו מוצאים נגיעה בנושא החמלה כלפי בעלי חיים. בית המשפט הרחיב בפסק הדין בעניין הסבל שנגרם לחיות, והוא מסתמך על מקורות ביהדות, שבהם אנחנו נתקלים ביחס חיובי מאוד לחיות⁵¹. בתקופות מודרניות יותר, במיוחד לאחר מלחמת העולם השנייה, הולכת ומתגבשת תפיסה של זכויות החיות. בעבר מצאה ההגנה על חיות תימוכין בחמלתו של האדם כלפי בעלי החיים, ואילו כיום יש הסבורים כי לצורך הגנתם, עלינו להכיר בהם כבעלי זכויות. לצד דיון אידאולוגי-פילוסופי זה, התפתחה מודעות רבה לנושא מעמד בעלי החיים ולצורך למנוע מהם ייסורים ועינויים⁵². מגמה זו קיבלה ביטוי גם אצלנו בחוק צער בעלי חיים. ניתן למצוא בחוק זה שני סוגי הוראות: ההוראה הכללית אשר אוסרת התאכזרות, עינוי או התעללות בבעלי חיים (סעיף 2א), והוראות מיוחדות האוסרות על מעשים אשר כל אחד מהם הוא בגדר התאכזרות בבעל חיים. החוק מופנה לבני אדם פרטיים ולרשויות, ולכן גם עירייה צריכה לנהוג על פי הקריטריונים הקבועים בו. מכאן מסיק בית המשפט, כי התנהגות העירייה בכל הקשור לאיסור האכלה, צריך שתיכלל באמות המידה שנקבעו בחוק צער בעלי חיים: "הרעבה הנה בכל מקרה, אמצעי בלתי ראוי, בלתי סביר, וממילא, בלתי חוקי לצורך יישום מדיניות (אף אם חוקית) בדבר דילול חתולי רחוב"⁵³. לדעתי, יש מקום להבחין בין מצבים שונים של הרעבה, כדי לחדד את המסגרת הקונספטואלית של ההתעללות בחיות או ההתאכזרות אליהן. לא כל מצב שיכול לגרום סבל לחיה צריך להיחשב להתאכזרות אסורה. הדגש צריך להיות מושם לא על "כמות" הסבל, אלא על מסגרת היחסים שצריכה להתהוות כדי שניתן יהיה לדבר על התעללות.

ככלל, התאכזרות נוצרת כאשר החיה סובלת בעקבות מעשיו של האדם. התאכזרות אקטיבית היא תוצאה של פעולה מסוימת של המתאכזר, כמו טלטול התניניים, או גרימת סבל על ידי מכות. לעומת זאת, התאכזרות פסיבית אינה מתבטאת במעשה אלא במחדל, לאמור, בהיעדר דאגה לחיה כאשר האדם חייב לטפל בה⁵⁴. הדוגמה הקלסית של התאכזרות פסיבית היא הרעבה: אדם שחייב לתת מזון לחיה ואיננו עושה זאת — במקרה זה הוא עובר על חוק צער בעלי חיים. גם אם בפועל קורה שההבדל בין המעשה למחדל אינו ברור, ההבחנה הזו יכולה

51 על היחס של היהדות לחיות ולמניעת התאכזרות, ראו: E. Schochet *Animal Life in the Jewish Tradition* (New York, 1984) 144.

52 מכאן שבמדינות רבות יש חקיקה הבאה להגן על בעלי חיים ולמנוע התעללות בהם. כך, למשל, בשווייץ: Act on Animal Protection, 1988; בשוודיה: Animal Welfare Act, 1988; בגרמניה: Animal Protection Act, 1998.

53 עניין יורובסקי, לעיל הערה 1, בע' 6. כך גם אליבא דשופט חשין, אין זה חשוב אם הסבל הוא גופני או נפשי ואף אין זה חשוב מהי מידת הסבל. עניין חמת גדר, לעיל הערה 33, בע' 849 ואילך.

54 ראו: Waisman & Wagman, *supra* note 5, at p. 612.

לעזור לנו לחדד את נושא ההרעבה. אדם המכה חיה עזובה – מתאכזר אליה. התאכזרות אקטיבית אינה זקוקה לקשר של בעלות או קניין כלפי חיה. אדם המחזיק ברשותו חתול חייב להאכילו (ולכן ניתן לומר כי לחיה יש זכות לאכול), אבל אם הוא עובר ברחוב ליד חתול או כלב רעב, אין הוא חייב לתת לו לאכול. התאכזרות פסיבית מחייבת יחס משפטי כלשהו בין האדם לחיה. כפי שעברת מחדל חלה רק במקרה שהחוק מטיל על האדם ביצוע מסוים והוא לא מבצעו⁵⁵, כך ניתן לדבר על התאכזרות פסיבית רק כאשר מוטלת על האדם חובה להאכיל את החתול. לחתול אשר נמצא בחזקת האדם יש זכות לקבל מזון, אך זכות כזו איננה עומדת לחתולי רחוב. היחס הרכושני של האדם כלפי החיה הוא שקובע את החובה כלפיה ומקנה תשתית עובדתית שעליה מתבססת ההתאכזרות הפסיבית.

ניתן לטעון כי לכאורה, היסוד להתאכזרות הוא בכך שהעירייה מונעת מתן מזון לחתולים. אבל אם האיסור לחלק מזון לחתולים משוטטים ברחובות הוא בגדר התאכזרות, הרי גם מדיניות של סגירת פחי אשפה, או אפילו שינוי מבנה הפחים בדרך שתמנע מהחתולים גישה אליהם, תיחשב למעשה התאכזרות. האם בהיעדר יחס משפטי כאמור, ניתן להטיל על העירייה חובה לדאוג למזונם של החתולים? דעתי היא שלא.

כאשר מדובר בבעלי חיים, המונח "זכויות" עשוי לעורר תהיות אצל מקצת המלומדים אשר אינם שלמים עם האפשרות שבעל החיים הוא בעל זכויות. יש שישאלו, כיצד ייתכן לדבר על זכויות של חיות כאשר אין הן יכולות לאכוף אותן? אחרים ייצאו מתוך הנחה – לא ברורה, לדעתי – שרק אלה השייכים לאותה קבוצה מוסרית רשאים להשתתף בשיח על זכויות, ומאחר שהחיות אינן שייכות לאותה קבוצה מוסרית של בני האדם, אין להן זכויות כלפינו⁵⁶. אולם העמדת העובדה שבעל הזכות יכול לאכוף אותה כתנאי לקיומה נראית נטולת כל יסוד, לנוכח העובדה שבני אדם רבים (כגון תינוקות ואנשים מוגבלים שכלית) גם הם אינם יכולים לפנות לערכאות בכוחות עצמם, אך אין עובדה זו שוללת את זכויותיהם⁵⁷. הרעיון של זכות שזור ברעיון החובה של מישהו אחר⁵⁸, אולם השוללים את זכויות

55 פלר, לעיל הערה 23, בע' 396 ואילך. לפי ס' 18 (ג) לחוק העונשין, תשל"ז–1977, מחדל הנו הימנעות מעשייה שהיא חובה לפי כל דין או חוזה.

56 ראו: J. Raz *The Morality of Freedom* (Oxford, 1988) 166; A. White "Why Animals Cannot Have Rights" *Animal Rights and Human Obligations* (New-Jersey, 2nd ed., T. Regan & P. Singer eds., 1989) 119–121.

57 באשר ל"אינטרסים" של חיות, ראו: R.G. Frey *Interests and Rights – The Case Against Animals* (Oxford, 1980) 142; J. Feinberg *Harmless Wrongdoing* (Oxford, 1988) 70.

58 ראו: Raz, *supra* note 56, at p. 170. בעניין היחס זכות-חובה, ראו את העבודה הקלאסית של W. Hohfeld *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning* (Burlington, O. Campbell & P. Thomas eds., 2001) 49. ביקורת על הקושי להעמיד את היחסים המשפטיים במונחים של זכות-חובה, ראו: J. Harris *Legal Philosophies* (London, 1997) 83.

החיות טוענים כי בעלי חיים אינם בעל זכויות, אף שלאדם יש חובות כלפיהם⁵⁹. גם מי שאינו סבור כי בעל חיים יכול להיות בעל זכויות משלו, מוכן להודות כי יש מקרים שבהם החוק מעניק לבני אדם זכות לכך שאחרים יתחשבו בחיות⁶⁰. אינני מבין מדוע לא נוכל לדבר על זכותו של בעל החיים, גם אם מטרת ההוראה היא להגן על רגשות האדם, במיוחד אם החוק קובע מנגנון לאכיפת זכות זו. נראה לי, תוך נקיטת עמדה "פוזיטיביסטית" למדי⁶¹, שכאשר החוק מעניק הגנה מסוימת לחיה, הוא מעניק לה גם זכות — גם אם בפועל האכיפה תיעשה על ידי האדם. ניתן לומר כי לבעלי חיים יש זכות שלא לרעוב עד כדי סכנת חיים, או שלא לסבול מהתעללות על ידי בני האדם. כאן מוטלת חובה על האדם אל מול זכותה של החיה. אבל אם לתתול יש זכות לקבל אוכל פן ימות ברעב, על מי מוטלת החובה להאכילו? על כך אין תשובה משום שאין חובה כזו.

בין שמדברים במונחים של זכויות או במונחים של אינטרסים, ניתן להקשות ולומר כי לבעלי חיים, כמו לבני אדם, יש זכויות שחלקן הן זכויות חיוביות וחלקן זכויות שליליות. הזכות הפוזיטיבית היא בסיפוק צורכי בעל החיים, ובמקרה זה, הצורך לאכול. הזכות השלילית הנה לא לסבול, ובמקרה זה לא לסבול בעקבות הרעבה. העירייה אינה חייבת לתת מענה לזכות החיובית במוכן זה שעליה לספק מזון לחתולים, אך היא חייבת להתחשב בזכות השלילית, היינו לא לגרום סבל. הדרך לסיפוק הזכות השלילית היא במתן אפשרות לאנשים המעוניינים בכך, לתרום לזכות החיובית.

דא עקא, שסיפוק הזכות השלילית לא חייב בהכרח לקבל ביטוי באמצעות סיפוק זכות חיובית. אף שאין מחקר אמפירי בנושא, נראה שגם אם מספר בני האדם המאכילים חתולי רחוב בישראל גדול, עדיין חלק גדול מהחתולים סובלים ומתים בשל הקושי להשיג מזון. על כן, מניעת הסבל של החתולים יכולה להתבטא גם במדיניות של דילול אוכלוסיית החתולים, שהרי ככל שיהיו פחות חתולים, כך יקטן סבלם⁶². מדוע לא נאמר כי סירוס או המתה יכולים להיחשב ללגיטימיים, אם נתייחס להרעבה כאל תוצאה הכרחית של ריבוי חתולים⁶³? אכן, יש למנוע סבל

⁵⁹ Raz, *supra* note 56, at p. 177.

⁶⁰ א' בן-זאב "הטעם באיסור לצער תנינים" משפט וממשל ד (תשנ"ח) 763, 774. לטענת בן-זאב המשפט מעניק לחיות מספר "מצומצם מאוד" של זכויות. לדעתו, לבעלי חיים אין זכויות, אך לבני אדם יש זכות שיתחשבו ברגשותיהם כלפי בעלי חיים. לדעתי, ניתן להוסיף ולטעון כי רגשות הציבור כלפי החיות הן הסיבה להענקת זכויות לחיות.

⁶¹ יש להבחין בין החובות החוקיות לבין החובות המוסריות. גם אם אין חובה חוקית מסוימת כלפי בעלי החיים, ייתכן כי יש בכל זאת חובה מוסרית כלפיהם. בכל זאת, כפי שאסביר להלן, אינני סבור שעלינו לגייס את תחום המוסר כדי להתמודד עם בעיית ההאכלה של חתולים ברחוב.

⁶² ראו, למשל, את מסקנות ועדת טירקל, אשר המליצה לצמצם את משאבי המזון והנגישות למזון, לרבות סגירת פחי אשפה. דו"ח ועדת טירקל, לעיל הערה 6, שם.

⁶³ השוו: Regan, *supra* note 31, at p. 85.

מחתולי רחוב, אך אין בכך כדי לקבוע שחלוקת מזון היא הדרך הנכונה והאפשרית למנוע את סבלם⁶⁴.

לדעתי, השאלה אינה צריכה להיות עד כמה ניתן למדוד את סבלו של החתול, אלא כיצד אנחנו מתייחסים לסבל הזה, ולא פחות חשוב: באיזו מידה נפגעים רגשותינו בשל המחשבה שהחתולים טובלים.

אם ננווט את הדיון לנושא הרגשות, תיווצר מחלוקת בין אלה הטוענים שצער בעלי חיים הוא עניין מוסרי לבין אלה הטוענים כי אין לנו חובה מוסרית כלפי החיות, וכי הצורך להגן עליהן אינו אלא עניין רגשי, שכן אין צורך להעניק יחס באמות מידה מוסריות ליצור בלתי מוסרי⁶⁵. אינני שותף לגישה זו. קביעה זו מתעלמת מן ההבדל המוכר בפילוסופיה בין Moral Agent לבין Moral Patient. החיות אינן יכולות להיות Moral Agent אבל אין בכך כדי לשחרר את האדם מחובה מוסרית כלפיהן⁶⁶. אכן, לטוגיה זו יש פנים לכאן ולכאן, וייתכן כי שלילת כל חובה מוסרית כלפי החיות פירושה להתייחס אליהן כאל חפצים ותו לא. זוהי מסקנה שלא הייתי רוצה להגיע אליה. בתוך כך, אינני סבור כי האכלת חתולי רחוב או מניעת האכלה היא שאלה מוסרית. מי שמאכיל חתולי רחוב אינו מוסרי יותר ממי שלא מאכילם. ניתן לטעון כי המאכיל אכן מתחשב באינטרס של החתול הרעב, דבר המעיד על רגישות לגורלם של החתולים, אך בד בבד, גם על אופי מיוחד ועל צורך להעניק אהבה לחתול המסכן. מכאן שלדעתי איסור האכלה, יותר משהוא פוגע בחתולים, הוא פוגע בבני האדם המעוניינים לתעל אהבה זו לחיות.

ו. סבלו של החתול, סבלו של האדם

אין ספק כי בכל הקשור לתנאי חייו, מצבו של חתול הרחוב קשה יותר ממצבו של חתול ביתי: עליו להתמודד עם מחסור במזון, עם היעדר טיפול רפואי, עם תחרות עם חתולים אחרים, עם סכנת מכוניות בכבישים ועם פגעי מזג האוויר. גם

64 כמו כן, לא בכל מקרה של מניעת האכלה נגרם סבל לחתול. כפי שציין בית המשפט, אין שום הוכחה שדווקא האיסור מפחית את מספר החתולים בעיר. עניין יורובסקי, לעיל הערה 1, בע' 4. כך הדבר כאשר מדובר בחתול שבע, משום שיש לו מקורות מזון אחרים. במקרה כזה מניעת המזון איננה מהווה התעללות. ייתכן גם כי בטופו של דבר מניעת המזון הגורפת תגרום לכך שהחתולים יאלצו לחפש מקורות מזון אחרים.

65 כן-זאב טוען כי הנימוק לאסור התעללות בבעלי חיים הוא רגשי ולא מוסרי. כן-זאב, לעיל הערה 60, בע' 774 ואילך. לחגובה לעמדה הזו ראו י' וולפסון "מעמד בעלי חיים במוסר ובמשפט" משפט וממשל (תשס"א) 551-564.

66 ברור שגם אם נקבע כי על האדם לנהוג בעיקרון בדרך מוסרית כלפי בעלי החיים, עדיין נותר חלל גדול באשר להגדרה מה פירוש הדבר לנהוג בדרך מוסרית. טלו למשל את הסוגיה של אכילת בשר: יש שייטענו כי אין זה מוסרי להרוג בעלי חיים כדי לספק את תענוגות האדם. אך יש גם שאינם מוצאים כל סתירה בין מוסר לבין אכילת בשר ואינם מוכנים להסכים שאדם צמחוני הוא אדם מוסרי יותר ממי שאוכל בשר. ראו ז' לוי ונ' לוי אתיקה, רגשות ובעלי חיים (תשס"ב) 323 ואילך.

הנאשמות במקרה דגן אינן יכולות לתת לחתולי רחוב יחס דומה לזה שניתן לחתולי בית. עם זאת, מדיניות אשר מנסה לפתור את בעיות חתולי הרחוב ואת התוצאות השליליות הנובעות מריבויים הבלתי מבוקר באמצעות איסור גורף של האכלה, היא מדיניות בלתי סבירה ובלתי צודקת⁶⁷. חוסר הסבירות הזה וחוסר הצדק אינם נובעים מהפגיעה באינטרס של בעל החיים לקבל את האוכל, אלא באינטרס של האדם המעוניין להאכיל את החתול. אמנם במקרה זה האינטרסים של החתול – לאכול – והאינטרס של האדם – להאכיל – עולים בקנה אחד, אך יש להבחין ביניהם ולהביא את האינטרס של האדם למקום מרכזי יותר בדין. כדי למנוע אי-הבנה, עליי לציין כי אני בהחלט מרוצה מהתוצאה שבית המשפט הגיע אליה, משום שאין טעם ואין צורך להטיל קנס על אדם המאכיל חתולים כל עוד אין הוא פוגע באחרים או בסביבה. אלא שהייתי מציע לכסס את ההחלטה על כסיס אחר. באופן צדדי קמעה, כמו בדרך אגב, מציין בית המשפט שהאיסור פוגע גם במי שמעורב בהאכלה⁶⁸. לדעתי, זהו התלם המרכזי שדרכו צריך לעבור פתרון הבעיה. זאת משום שבעיניי הבעיה אינה רק סבלו של החתול, אלא סבלו של האדם המעוניין להאכיל את החתול ומנוע מלעשות זאת עקב הוראה אשר פוגעת ברגשותי, ואשר אין במעשיו אלה כל פגיעה בזולת. ההתעללות הפיזית בחיה בעקבות מניעת מזון הופכת להתעללות נפשית באדם המוטרד מעצם העובדה שהחתול סובל.

ייתכן שהסיפוק של האדם המאכיל את החתולים אינו קשור כלל לסבלו האמיתי של החתול. כאמור, האכלה של חתולים איננה מונעת באופן כללי את בעיותיהם כמין, אלא רק כיצורים המחפשים מזון. ייתכן אפילו שהחתול שבע, משום שהוא מקבל מזון מאנשים אחרים ומוצא אותו בפחי האשפה. כל האפשרויות הללו אינן רלוונטיות מבחינת המאכיל. הצורך הרגשי שלו להאכיל חתולים חורג מצרכיו של החתול ומשתלב במסגרת הרגשות והצרכים של האדם עצמו, אשר נהנה מקרבתם של החתולים, מתקשר עמם והופך לאדם מאושר יותר. האכלת חתולים במקומות ציבוריים איננה רק דרך להביע חמלה כלפי חיות רעבות, אלא היא גם דרך להשגת סיפוק אישי אצל אדם שאוהב להתקרב לחיות בדרך מסוימת זו. מאחר שעצם קיומם של חתולים במקום ציבורי אינו תלוי באדם הבודד, איסור ההאכלה מגביל את החופש שלו להתקרב פיזית ונפשית לחיות, וליצור בינו לבינם את הקשר המיוחד בעקבות ההאכלה⁶⁹.

ברי שעניין הרגשות אינו חזות הכול. אכן, רגשות האדם מהווים ערך המוגן

67 על כן, אני מוכן לקבל כי דרושה מדיניות המתחשבת בצורכיהם של חתולי רחוב וכי אסור להיות אטומים לסבלם. תוראי המדיניות הזו יכול להתבטא בדרכים שונות, החל מהקמה מפורשת של מה שנקרא "תחנות האכלה" וכלה במדיניות מבוקרת של פיקוח על התרבות חתולי רחוב.

68 עניין יורובסקי, לעיל הערה 1, בע' 3.

69 נכון, אמנם, כי הקשר הרגשי שאדם יכול לפתח עם חתולי רחוב שונה מהקשר של אדם עם חיה מבויתת, שכן אילו היה לו חתול בבית, היה עליו לדאוג לאוכל, לטיפול ועוד. הקשר עם חתולי רחוב במוכן זה הוא קשר רופף שלא תמיד נמשך, זהו קשר ללא אחריות, אך אין זה אומר שהוא אינו משמעותי עבור המאכיל.

די הצורך במשפט הישראלי, והדוגמה הברורה ביותר היא עניין הרגשות הדתיים. אך גם בעניין זה אנו למדים כי אין מדובר בזכות מוחלטת, וההגנה על הרגשות היא פונקציה של איזון ביניהם לבין אינטרסים אחרים. זאת ועוד: לא כל פגיעה ברגשות מסוימים מהווה עילה למתן הגנה. האיזון יביא בחשבון עד כמה הנזק הנמנע חשוב ועד כמה הפגיעה ברגשות חמורה⁷⁰. הפגיעה ברגשות צריכה להיות פגיעה גסה. פגיעה תיחשב כגסה, לא רק כאשר אין היא עניין של מה בכך, אלא גם כאשר הרשות לא מגנה על שום ערך באמצעות האיסור. אמות מידה אלה נקבעו בעניין פגיעה ברגשות הדת⁷¹, אך עם כל ההבדלים, ניתן להחילן גם על העניין שלפנינו.

נראה שלא הייתה כוונה להסמין את מחוקק המשנה להגביל את זכויות האזרח, וחקיקת המשנה אינה יכולה להיות זרה למטרת החוק העיקרי⁷². אם כך הדבר, אין שום הצדקה לפתור את בעיות הניקיון במקומותינו באמצעות הטלת סנקציות פליליות או איסורים גורפים, אשר עלולים לגרום לענישה של אדם שבפועל לא פגע באף אחד ולא גרם שום נזק. מאז המהפכה החוקתית אנחנו רגילים לדבר על כבוד האדם כדרך לפרש את החוק. תוכנו של כבוד האדם גמיש וכולל היבטים שונים. גם התחשבות ברגשות האדם היא בגדר כבוד האדם. פגיעה ברגשות האדם אינה פחות חשובה מפגיעה בקניינו. בשיטה המשפטית הישראלית, "כבוד האדם" משתרע על פני תחומים רבים⁷³ ואין שום סיבה שרגשות האדם (וכאן הכוונה כמובן לרגשות האדם כלפי בעלי חיים) לא ייכללו במבחן כבוד האדם. היחס בין חיה לאדם והדרך שבה מביע האדם את רגשותיו כלפיה מהווים דרך נוספת לאפיין את מה שניתן לפרש ככבוד האדם. כאשר רגשות האדם מוגנים, בעקיפין, מוגן גם מעמד החיה, אפילו אם איננו יכולים להכיר בכך שבמקרה זה יש לחיה זכות.

70 פרופ' אסא כשר מצביע על מספר קריטריונים שיש להביא בחשבון, כדי להצדיק הגבלות על זכותו של אזרח מהטעם של הגנה על רגשותיו של אזרח אחר: מדובר בהגנה כתחום כסיטי של חייו; ההגבלה הכרחית לשם הגנה זו; ההגבלה היא שוריונית; הפגיעה שההגבלה מונעת היא חמורה יותר מהפגיעה שהיא מסבה לזכות האחרת. א' כשר "פגיעה ברגשות וטובת הכלל" משפט וממשל ב (תשנ"ד) 289, 294.

71 בעניין הרגשות הדתיים ראו, למשל, בג"ץ 5016/96 חורב נ' שר התחבורה, פ"ד נא(4) 1; בג"ץ 1514/01 גור אריה נ' הרשות השניה לטלביזיה ולרדיו, פ"ד נה(4) 267, 274; צ"פ 697/98 סוסצקין נ' מ"י, פ"ד נכ(3) 289, 304.

72 בג"ץ 491/86 עיריית ת"א נ' שר הפנים, פ"ד מא(1) 757, 769 ואילך.

73 למעשה, כמעט כל תחום המשפט עובר דרך המנהרה של כבוד אדם. ראו א' ברק "המהפכה החוקתית: זכויות יסוד מוגנות" משפט וממשל א (תשנ"ב) 9; א' ברק "זכויות האדם מוגנות והמשפט הפרטי" ספר קלינגהופר על המשפט הציבורי (י' זמיר עורך, תשנ"ג) 163; א' ברק פרשנות במשפט (תשנ"ד, כרך ג: פרשנות חוקתית) 59 ואילך; ד' בר-אופיר "חוק יסוד: כבוד אדם וחירותו ודיני הרצאה לפועל" המשפט ג (תשנ"ו) 71; P. Lerner "Conflict of Interests and Property Attachment" *Developments in European, Italian and Israeli Law* (Milano, 2001) 297, 327; A.M. Rabello & A. Zanotti eds., 2001; ד' שורץ "סעדים זמניים – קווים מנחים בהפעלת שיקול הדעת השיפוטי" מחקרי משפט יג (תשנ"ו) 441, 450; A.M. Rabello & P. Sarcevic (eds.) *Freedom of Contract and Constitutional Law* (Jerusalem, 1998).

אם האדם אינו גורם לפגם תברואתי ואינו פוגע בזכויות של אחרים, מדוע שנמנע ממנו את הקשר עם החתול המשוטט, העזוב, שמוכן להחזיר חום ואהבה כאשר הוא מקבל קצת אוכל? בהתחשב בכך שיש הוראות מיוחדות בחוקי עזר עירוניים המטילים קנסות בגין השארת אשפה ולכלוך, מדוע להטיל אחריות נוספת בגין עצם הפעולה של האכלה? אין לעודד אטימות לגבי חיות, אלא אכפתיות לגורלן. מימוש האינטרס הציבורי של ניקיון ובריאות אינו יכול להיות כה גורף עד שיוטלו על ציבור אוהבי החתולים מגבלות בלתי סבירות, במיוחד כאשר לאור הנסיבות המעשיות של אותם אנשים, הם אינם פוגעים במישרין או בעקיפין בזכויות של אחרים.

אינני סבור שעלינו לחשוב על זכותן של החיות כפונקציה של האינטרס האנושי, אך עם זאת, אינני רואה מדוע לא ישחקו רגשות האדם כלפיהן במגרש של זכויות החיות. כאשר השיח על זכויות החיות מביא בחשבון קיום של רגשות אנשים רבים כלפיהן, אפשר לחזק את הגנתן. לכן הייתי מציע לראות את המסגרת של הגנה על החיות כדו-מעגלית: מעגל פנימי הכולל את זכויות החיות, על פי החובה שמטיל החוק על האדם, או כפי שנובע מהחובה המוסרית כלפי החיות. מעגל חיצוני כולל את מכלול הרגשות שרבים חשים כלפי חיות. רגשות אלה ראויים להגנה, פן ייפגעו באופן שרירותי על ידי אחרים או על ידי הרשויות. במקרה של האכלת החתולים, המעגל הפנימי אינו קיים, אך עדיין יש מעגל חיצוני הבנוי מרגשות של מאכילים למיניהם, שכל עוד משוטטים חתולים רעבים בערינו, הם שותפים לסבלם.

הזכות מביאה אחריות, ומי שמעוניין להאכיל חתולי רחוב אינו יכול ליצור מפגע תברואתי. אולם אין צורך "לאסור" האכלה לגמרי. די בכך שיאכפו בקפדנות את הוראות שמירת הניקיון ברחובות ויספקו כלים להתמודדות לבעלי בתים מוטרידים, כאשר ההאכלה גורמת להצטופפות חתולים רבים סביב כניסות הבתים. אהבה לחיות אינה צריכה להתנגש באינטרסים הציבוריים הלגיטימיים. לאור הדברים האלה הייתי מציע להסדיר את עניין האכלת החתולים במקומות ציבוריים לא באמצעות איסור, אלא תוך ניסוח חיובי יותר, המנסה להביא בחשבון את האינטרס של המאכיל ואת האינטרס של הציבור כולו בשמירה על ניקיון העיר: "האכלת חתולים ברחוב או במקום ציבורי תיעשה תוך הקפדה מרבית על ניקיון המקום במהלך האכלה ולאחריה, ומבלי שנוכחות החתולים תגרום למטרד לדיירים בבתי הסמוכים או לעוברים ושבים".

יהיו אולי שיטענו כי בסופו של דבר, הצעתי אינה אלא שינוי סמנטי של המצב. כמו כן, אינני בטוח כי חקיקת הוראה ברוח זו תפתור את כל הבעיות, שהרי בסופו של דבר יהיו תמיד שכנים זועמים שיטענו כי ההאכלה אינה נעשית תוך שמירה על הניקיון, ופקחים ירשמו דו"חות, כאשר לרעתם, האדם לא הקפיד על הניקיון. על כן, ייתכן שראוי לבטל כל התייחסות בחוקי העזר להאכלת חתולים, ולהשאיר את הנושא בשני מישורים אחרים: האחד, בכל הקשור לניקיון העיר,

להסתפק בהוראות כלליות של ניקיון הרחובות, והשני, להמשיך לחפש פתרון ראוי לחתולים נטושים ומשוטטים. יתר על כן, תמיד יימצאו כאלה שיחשבו שקיומם של חתולי רחוב הנו בגדר מטרד. אך גם כלפיהם אחזור ואטען, כי הדרך לטפל בבעיה לא צריכה להיות באמצעות ענישת המאכילים.

חשוב לי להדגיש כי השאלה הקשורה ליחס בין אדם לחיות לא צריכה להיות רק מהו הפתרון האופרטיבי הכדאי ביותר למניעת מטרד (אם הוא אכן קיים), אלא באיזו מידה אנחנו מתמודדים עם קיומם של בעלי החיים הגרים לצדנו. עניין יורובסקי סיפק לנו הזדמנות לחשוב על הדרך שבה ראוי ללכת.

ז. סיכום

על העירייה לדאוג לניקיון המקומות הציבוריים, אם כי חמלה כלפי חיות אינה יכולה לשמש אמתלה לפגיעה בכריאות הציבור. מצד שני, הרשויות אינן יכולות לגלות אדישות כלפי היחסים בין אנשים לחיות ואין הן יכולות להטיל איסורים אשר פוגעים שלא לצורך בהחלטתו של האזרח להקדיש מזמנו ומיגיע כפיו למען חיות חסרות ישע.

לדעתי, החלטת בית המשפט בירושלים הנה צודקת, ואכן לא היה מקום להעניש את הנאשמות. איסור כוללני של האכלת בעלי חיים אינו מוצדק כאשר אין בכך שום פגיעה תברואתית וכאשר הדבר אינו מהווה מטרד לאחרים. עם זאת, צריך להקפיד על כך שהתנהגות שהיא תוצאה של רגשות כלפי בעלי חיים לא תפגע באנשים אחרים. טובת החתולים אינה חשובה יותר מטובת האנשים הרשאים לגור בסביבה נקייה. אולם לדעתי אין זה ראוי להשיג מטרה זאת על ידי איסורים גורפים אשר פוגעים לא רק בבעלי חיים אלא בכל אלה אשר רוצים לעזור להם לחיות. החלטת השופט סובל חשובה ותורמת לפיתוח הבסיס המשפטי שזכויות בעלי החיים מושתתות עליו.

לצורך הרחבת השיח בעניין מעמד החיות בחברה כדאי לתת את הדעת לא רק על סכלן של החיות, אלא גם על סבלו של האדם. בלי תפיסה כוללנית אשר משלבת בהגנה על החיות גם הגנה על רגשות האדם ובהן הרצון של חלק מהאוכלוסייה לא לגרום רעה לחיות, עלול המאבק על הגנת בעלי חיים להצטמצם למשוואות שבהן האינטרס האנושי הצר יכול בקלות לגבור על טובת החיות. רק כאשר מבינים עד כמה חשובים גורלן של החיות והקשר עמן לאנשים רבים, אפשר להתמודד עם צער בעלי החיים באופן מאוזן יותר. אין זה מאבק רק על זכויות החיות, אלא מאבק על זכויות האדם. בסופו של דבר, הגנה על כבוד האדם ועל זכויותיו יכולה לצאת נשכרת מההתמודדות עם סבלם של החתולים. הגנה על רגשות האדם ועל הדרך שבה הוא מתקשר עם סביבתו תתרום לאפיון רחב וכוללני יותר של כבוד האדם.